

Налимов, Мульченко, 1972 – Налимов В. В., Мульченко З. М. К вопросу о логико-лингвистическом анализе языка науки. – В кн.: Проблемы структурной лингвистики. 1971. М., 1972, с. 534–554.

Поржезинский, 1903 – Поржезинский В. К. Возвратная форма глаголов в литовском и латышском языках. – М., 1903.

Сидоров, Ильинская, 1949 – Сидоров В. Н., Ильинская И. С. К вопросу о выражении субъекта и объекта действия в современном русском литературном языке. – Изв. АН СССР. Отделение языка и литературы, 1949, т. 8, вып. 4, с. 343–354.

Сильницкий, 1974 – Сильницкий Г. Г. Семантические и валентностные классы английских каузативных глаголов: Автореф. докт. дис. – Л., 1974.

Степанов, 1975 – Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики. – М., 1975.

Типология, 1974 – Типология пассивных конструкций. Дятезы и залогии / Под ред. А. А. Холодович. – Л., 1974.

Якулене, 1968 – Якулене А. История возвратных глаголов в литовском и других балтийских языках: Автореф. канд. дис. – Вильнюс, 1968.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
Anglų filologijos katedra

Įteikta
1979 m. gruodžio 25 d.

A. Girdenis. Fonologija. – V.: Mokslas, 1980, 216 p.

A. Girdenio vadovylyje išdėstyta bendrosios fonologijos kursas. Fonologija yra viena iš tų struktūrinės kalbotyros šakų, kurios problematika plačiai domimasi visame pasaulyje. Vis dėlto išsamių monografinių bendrosios fonologijos veikalų nėra daug. A. Girdenio „Fonologija“ yra pirmas tokio pobūdžio darbas lietuvių kalbotyroje ir antras (po V. Urbučio knygos „Žodžių darybos teorija“) stambesnis veikalas iš bendrosios kalbotyros lietuvių kalba.

Fonologija susidomėti A. Girdenį paskatino profesorius J. Kazlauskas, kurio atminimui vadovėlis ir dedikuojamas. Jau aštuoniolikti metai A. Girdenis skaito specialų fonologijos kursą universiteto studentams lituanistams, yra parašęs per pusšimtį vienaip ar kitaip su fonologijos dalykais susijusių straipsnių. Dar studijuodamas jis puikiai suprato, kad kalbininkas turi gerai išmanyti struktūrinę kalbotyrą. Neužtenka konstatuoti izoliuotus faktus – reikia ieškoti jų vietos sistemose, kur „kiekvienas elementas ir reiškinys priklauso nuo kitų elementų ir reiškinų“ (p. 6). Ši postulatą mokslininkas praktiškai pagrindė kandidato disertacijoje „Mažeikių tarmės fonologinė sistema“ (1967), padėjusioje pamatus struktūrinei lietuvių dialektologijai. Disertacijos įžanginėje dalyje konceptyviai išdėstyti pagrindinės fonologijos sąvokos, principai ir terminai. Vėlesni tyrinėjimai, apmąstymai, teorinės literatūros studijavimas gludino, detalizavo fonologijos sampratą, kol galiausiai išskristalizavo vadovylyje pateikta koncepcija, sulydžiusi į visumą dvejų didžiųjų lingvistinių mokyklų – Prahos ir Kopenhagos – idėjas ir patirtį. Nors knygoje plėtojama klasikinė sinchroninė fonologija, iš dalies atsižvelgta ir į pačias naujausias fonologijos kryptis, atsiribojant nuo generatyvinės, kurią autorius labai tiksliai charakterizavo kaip modernizuotą morfonologijos atmainą (p. 3). Nemažą įtaką A. Girdeniui yra padaręs žymusis lenkų lingvistas J. Kurylovičius, artimas Kopenhagos mokyklai.

A. Girdenio koncepcijos išeičiai taškas – sintagminių santykių prioriteto postulas. Tai teisingas požiūris, nes sintagminiai santykiai yra vieninteliai realiai kalbos aktuose (kalbėjime)

egzistuojantys santykiai, kuriuos galima stebėti ir fiksuoti. Todėl jie sudaro fonemų klasifikacijos pagrindą: klasifikuojant atsižvelgiama ne į garsines fonemų ypatybes, o į jų padėtį skiemenyse bei kituose junginiuose. Turint sintagmines fonemų klases einama prie paradigminių santykių arba opozicijų. Reālios opozicijos galimos, kaip žinoma, tik tarp elementų, priklausančių vienai sintagminei klasei. Nustatydamas natūralias fonemų klases, autorius remiasi ne tik sintagminiais fonemų santykiais, bet ir neutralizacija, kuri apribodama fonologinių elementų distribuciją (sintagminis aspektas) „kartu išryškina tokius grynai paradigminius reiškinius, kaip žymėtieji ir nežymėtieji opozicijų nariai, koreliacijos, koreliacijų požymiai“ (p. 112). Neutralizacijos kaip tarpinės grandies, jungiančios sintagminius ir paradigminius fonemų santykius, traktavimas yra naujas ir perspektyvus, gražiai įkomponuojantis šį nevienodai interpretuojamą reiškinį į fonologinę sistemą. Tik gal nėra čia būtinas labai abstraktus archifonemos terminas: neutralizacijos pozicijoje vartojamus archifonemų atstovus galima laikyti panašius į jas fonemų alofonais. Ši interpretacija, būdama kompromisinė tarp tradicinio prahiškių ir deskriptyvistų požiūrio, geriau atitiktų ir kalbos vartotojų intenciją, ir fonemų santykių paprastumo reikalavimą (apie tokį traktavimą, beje, yra užsiminęs pats autorius, žr. p. 110).

Nemaža dėmesio skiriama fonemų nustatymo metodikai. Tai bene kompaktiškiausiai parašytas darbo skyrius. Daugiausia problemų čia iškyla sintagminės identifikacijos atveju, kai susiduriama su segmentais, kuriuos galima interpretuoti ir kaip atskiras fonemas, ir kaip fonemų junginius. A. Girdeinis įtikinamai parodo, kad iš fonetinių prielaidų, leidžiančių įtariamą segmentą laikyti fonemų junginiu, patikima yra tik viena – to segmento atskirų dėmenų priklausymas skirtingiems skiemenims (p. 51). Visos kitos prielaidos yra fonologinės. Jos, autoriaus nuomone, paklūsta fonemų inventoriaus paprastumo ir reguliariausių santykių principams. Detali tų prielaidų analizė leidžia A. Girdeinui nuvairinti nemažą diskusinių tiek bendrosios, tiek ypač lietuvių fonologijos problemų. Jis, pavyzdžiui, tvirtai įrodė, kad lietuvių kalbos *ie* ir *uo* laikytini ilgųjų balsių sistemos nariais, o ne dviejų fonemų junginiais. Patikima, nors dar diskutuotina (tai iš dalies parodyta pačioje knygoje) ir afrikatų kaip monofonemų interpretacija.

Identifikuojant fonologinius elementus neretai susiduriama su keliomis fonologiškai galimomis interpretacijomis. Pasirinkdamas kurią nors iš jų, autorius vadovaujasi ir morfologinio tikslingumo kriterijumi. Šis kriterijus įgalina atmesti kai kurių fonologinių reiškinių supersegmentines (prozodines) interpretacijas, pavyzdžiui, lietuvių kalbos priebalsių minkštumo ir skardumo kaip savarankiškų prozodemų traktavimą (p. 169–171).

A. Girdeinio knygoje rasime nemažą vietų, skirtų tipologijai, ekskursų į diachronišką fonologiją, izomorfišką išraiškai turinio elementų organizaciją, eksperimentinę fonetiką, dialektologiją. Tokie ekskursai sinchroninės fonologijos koncepcijai neretai nėra būtinai, bet jie formuoja visos kalbos kaip sistemos sampratą, kalbos evoliucijos suvokimą, leidžia padaryti svarbių išvadų (ypač lituanistikai). Antai tipologiniai sugretinimai parodė, kad baltų kalbų priebalsių junginių struktūra yra artima germanų ir net graikų bei italikų kalboms, bet labai skiriasi nuo slavų kalbų. Kadangi tipologija yra bene labiausiai apleista lituanistikos sritis, mokslininko intencijos šia kryptimi ypač sveikintinos.

Ne tik vientisės fonologinės koncepcijos sukūrimas laikytinas dideliu autoriaus laimėjimu, bet ir profesionalus bendrinės lietuvių kalbos fonologinės sistemos ištyrimas, tarmių analogiškų sistemų bei posistemų apmatai, originalūs atskirų konkrečių problemų sprendimai. Iš jų minėti-na surasta universali skiemenų ribos vidiniuose priebalsių junginiuose taisyklė: riba eina ten, kur prasideda didžiausia žodžio pradžioje vartojama priebalsių grupė, pvz.: *alk-smis* (plg. *sniė-gas*), *pir-šlīs* (plg. *šliū-žas*).

Nemažą naujų interpretacijų išdėstyta prozodijos skyriuje. Čia, pavyzdžiui, teigiama, kad svarbiausia ir universaliausia kirčio funkcija yra kulminatyvinė, rodanti, kiek sakinyje yra žodžių

ar kitų reikšminių elementų, skirianti žodžius nuo žodžių junginių. Šiuo aspektu fiksuotas ir laisvasis kirtis kalbėjimo aktuose funkcionuoja iš esmės vienodai. Dviejų kirtėdavimo tipų skirtumas išryškėja tik kalbos sistemoje: laisvasis kirtis čia atlieka svarbią distinktyvinę funkciją. Šis dalykas vadovėlyje, rodos, nepakankamai išryškintas.

Lituanistas ras nemažą įdomių samprotavimų skyrelyje apie šalutinius kirtčius, priegaides. Gaila, kad dėl ribotos knygos apimties prozodijos skyrius išėjo vietomis kiek fragmentiškas. Autorius, remdamasis savo gausiais šios srities tyrinėjimais, būtų turėjęs dar daug ką pasakyti, išplėtoti.

Skyrium reikėtų pakalbėti apie recenzuojamo darbo perspektyvas. Juo visų pirma naudosis kalbininkai, nes fonologinės analizės metodiką galima daugiau ar mažiau pritaikyti ir kitų kalbos lygmenų – morfologijos, sintaksės, semantikos – analizei. Ne vienas knygos teiginys (ypač iš prozodijos) stimuliuos (iš tikro, jau ir stimuliuoja) diachroninius baltų kalbų ir tarmių tyrinėjimus. Knyga turės teigiamą reikšmę ir kalbos kultūrai. Joje, pavyzdžiui, argumentuotai sukritikuotas vadinamasis „tarptautinis e“, minkštasis / prieš kietus priebalsius skolinčiuose žodžiuose. Kartu tai pirmas bandymas kodifikuoti lietuvių fonologijos terminiją. Pravartu recenzuojamą veikalą, be kita ko, perskaityti ir literatūros teorijos, mitologijos, folkloro specialistams. Šiuose moksluose plačiai operuojama struktūriniais tyrinėjimo metodais, yra susiformavę struktūrinių krypčių. Eilėdaros, fonikos ir apskritai literatūros prozodijos specialistai galės pasinaudoti autoriaus suformuluota universalia skiemenų ribos nustatymo taisykle, statistine rezultatų įvertinimo metodika.

A. Girdenio knyga yra viena iš tų, kurios duoda peno svarstymams, ginčams, skatina mąstyti. Kokių nors trūkumų, mano supratimu, joje labai maža. Iš bendresnio pobūdžio dalykų galima būtų paminėti tai, kad liko neišryškinta konstitutyvinė kalbos elementų funkcija*. Fonemos skiria vienus ženklus nuo kitų todėl, kad jos įeina į tų ženklų sudėtį, yra jų konstituentai. Taigi konstitutyvinė funkcija, matyt, yra fundamentalesnė už distinktyvinę. Fonemų kaip skiemenų konstituentų analizė priklauso fonologijai, kaip morfemų – morfonologijai. Tai pagrindžia skiemens sąvokos svarbą fonologijoje. Beje, § 214 antra pastraipa (p. 162–163) rodo, kad autorius konstitutyvinę funkciją yra užčiuopęs, tik jos *explicite* nesuformulavęs.

Kadangi vadovėliu naudosis greičiausiai ne tik lituanistai, bet ir kitų filologinių specialybių studentai, visų pirma rusistai, rusų kalbos pavyzdžius galima buvo transkribuoti slaviškojo alfabeto raidėmis, kaip rusistikoje įprasta, arba bent pateikti paralelią transkripciją. Liko neaišku, kokią prasmę turi pusilgių rusų kalbos kirčiuotų balsių žymėjimas. Atskirais atvejais trūksta tikslesnės faktų lokalizacijos nurodymo. Antai teigiama, kad rytų aukštaičių uteniškių tarmėje balsiai *uo* ir *o* nekirčiuotoje pozicijoje tariami kaip pusilgis *a* (p. 100). Mano gimtojoje tauragniškių šnekoje taip nėra: prieškirtiniai balsiai žodžiuose *kuojlė* ir *kojėlė* skiriasi kokybe.

Ne vienas perskaitęs vadovėlį pasigės pabaigos žodžio, kokių nors baigiamųjų apibendrinimų.

Nors korektūra iš tikro labai pavyzdinga, pasitaiko ir vienas kitas nesklandumas. Iš stambesnių klaidų reikėtų paminėti: p. 128, 42 išnašos antras sakinytis turi prasidėti žodžiu *antruosiuose*; p. 92 4-os eilutės iš viršaus pabaigoje turi būti ne *SR-*, o *ST-*; p. 151 schemoje balsis [e] turi būti pateiktas ne tarp 0,3–0,4 kHz, o tarp 0,4–0,5 kHz; p. 198 pabaigoje (3–4 eil. iš apačios) sukeistini vietomis žodžiai *kylančio* ir *krintančio*.

Šiuos ir kitus menkus trūkumus šimteriopai kompensuoja logiška autoriaus rašymo maniera, sugebėjimas aiškiai ir paprastai išdėstyti sudėtingus ir painius dalykus, užčiuopti pačią rei-

*Šią mintį per knygos svarstymą yra pareiškęs docentas V. Žulys.

kinių esmę, nepaskęsti detalėse, pavyzdžiuose. O pagundų juk būta. Tai rodo daugelis petitu spausdintų vietų, išnašų, kuriose iškelta svarbių spręstinaų, ypač lietuvių dialektologijai, problemų. Jos vadovėliui tiesiogiai gal ir nebūtinės.

Vadovėlyje maža empiriškai konstatuojamų faktų – viską stengiamasi įrodyti, įvesti į sistemą. Ši savybė ypač patraukli. Knyga gerai supažindina su pagrindinėmis kalbotyros sąvokomis, lietuviškais fonologijos terminais, kurių nemaža yra sukūręs pats autorius.

Iš viso to, kas čia pasakyta, galima spręsti, kad A. Girdenio „Fonologija“ yra ne tik geras vadovėlis, bet ir rimta mokslinė studija, sudaranti bazę baltų kalbų ir tarmių fonologijos tyrinėjimams. A. Girdenio veikalas yra, be jokios abejonės, vienas iš geriausių pokario metais respublikoje išleistų filologinių vadovėlių, atitinkąs pasaulinius standartus. Todėl labai gaila, kad buvo pamažintas knygos tiražas. Du tūkstančiai egzempliorių tirpte ištirpo. Belieka guostis, kad netrukus sulauksime antro leidimo.

Bonifacas Stundžia